

**ЖИТТЄВІ ДРАМИ ПОВСТАНСЬКОГО ХІРУРГА «ПАСТЕРА»
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ СПРАВИ ГАЛУЗЕВОГО
АРХІВУ СБУ): ДО 80-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ УПА**

І. Д. Любчик

*Івано-Франківський національний медичний університет
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 2;
0973274299; e-mail lubczyk-79@ukr.net*

Зважаючи на цьогорічні виклики війни і ювілейну дату – 80 річчя з часу створення УПА прагнемо пригадати призабутих повстанських постатей, чия діяльність була зосереджена не стільки на військовій боротьбі – скільки на боротьбі за людське життя. Метою статті є розкрити сторінки життя у повстанському підпіллі, на той час ще не дипломованого хірурга «Пастера». Вперше намагатимемося це робити, через судову справу Олексія Миколайовича Зеленюка, з галузевого архіву СБУ в Івано-Франківській області. Його життя це драма нескореного українця, який народився на Вінниччій, вчився і розпочав свою лікарську практику на Одещині, він повстанську боротьбу з окупаційними режимами у білому халаті на Станіславщині (нині Івано-Франківщина), а після тяжких поневірянь у засланні продовжив свою лікарську діяльність на Львівщині.

***Ключові слова:** Українська повстанська армія, «Пастер», Олексій Зеленюк, хірург, повстанський шпиталь, Червоний хрест, Прикарпаття*

Вступ

Відродження української нації, її звитяжництво у період тривалого світоглядного і військового протистояння, а сьогодні повномасштабної війни, тільки посилюють інтерес громадськості до вивчення історії українського народу, збереження пам'яті, особливо його національно-визвольних сторінок. Визвольна боротьба українського народу щедро вписана героїчними сторінками в новітній історії України. Проте навіть на четвертому десятку років після відновлення української незалежності, окремі імена з когорти повстанської персоналістики є часто забуті, загублені, або, що не менш важливо спотворені. Запропоноване нами дослідницьке поле тільки актуалізуються цьогоріч викликами війни і ювілейною датою – 80 річчя з часу створення Української Повстанської Армії. Серед призабутих повстанських постатей, хочемо згадати тих, чия діяльність була зосереджена не стільки на військовій боротьбі – скільки на боротьбі за людське життя. Своєрідна життєва драма, на той час ще не дипломованого повстанського хірурга «Пастера» (Зеленюка

Олексія Миколайовича) дивує, в окремих ситуаціях вражає, а загалом, в умовах сучасних викликів, ніби повчає і надихає.

Тривалий час постать повстанського хірурга О. Зеленюка на псевдо «Пастер» була практично не відома пересічному читачеві, як і загалом в історіографічному просторі України. Перша спроба привідкрити завісу його діяльності була зроблена у Літописі УПА [1], окремі згадки траплялися у довідкових виданнях [2, с. 491]. Однак будемо відверті, що інформація часто перекручена і не завжди достовірна. Певним відкриттям постаті О. Зеленюка була публікація його спогадів у Львові в 2003 р. [3].

Переконуємося, що вироблення саме державницького погляду на вітчизняну історію повинно базуватися на якомога повнішому вивченні наявних історичних джерел, публікації раніше невідомих документів. Тільки розширення джерельної бази дозволить розкрити всю повноту і складність, масштабність і значущість подій, героїзм і трагізм буття української нації загалом і окремих представників зокрема у ті буремні роки.

У запропонованій студії вперше намагатимемося розкрити діяльність повстанського хірурга «Пастера» на теренах Прикарпатського краю, через пласт архівних матеріалів, зокрема судову справу Олексія Миколайовича Зеленюка, з якою мали можливість ознайомитися у галузевому архіві СБУ в Івано-Франківській області [4]. Зі слідчої справи бачимо, що О. Зеленюка звинувачували «у приналежності до контрреволюційної організації українських націоналістів». Вивчаючи сторінки протокольних допитів О. Зеленюка, подиву гідна його відданість лікарській справі, яку він доопановував у повстанських шпиталях, де був примушений обставинами вправно володіти скальпелем. На перших порах, біографія О. Зеленюка здавалося була звичайною для пересічного юнака, хто визначився стати медиком, поєднуючи навчання і практику. Однак подальші події, роки воєнних окупацій, самовиживання випробовували О. Зеленюка у яких він не зрадив не тільки основним обов'язкам лікаря і громадянина, а загальнолюдським принципам.

У процесі слідства, яке тривало впродовж лютого – липня 1947 р. було проведено 18 допитів особисто О. Зеленюка. Більшість з них проводилися вночі, тривалістю від 3 і навіть до 6 год, часто прокручувалися одні і ті ж питання, з метою вивідати якомога більше інформації.

О. Зеленюк народився у с. Жабокрич Крижопільського району Вінницької області 1924 р. у селянській багатодітній сім'ї, де окрім нього були сестра Марія (1917), сестра Олександра (1928), і брат Павло (1914), які проживали у рідному селі. Складні будні насильницької колективізації початку 1930-х років торкнулися і сім'ї Зеленюків. На допиті у слідчого батько Олексія – Микола Зеленюк зізнався, що у 1932 р., був репресований радянською владою за невиконання хлібозаготівель, за що у нього відібрали зібраний

урожай і він змушений був переїхати до Одеси, де працював до німецької окупації [4, Арк.149-150].

З відповідей самого О. Зеленюка стає зрозумілим, що впродовж 1937 – 1940 рр. він вчився в Одеському медичному училищі, яке закінчити йому не вдалося. Проте вже під час навчання він працював в експериментальній лабораторії хірургічної клініки Одеського медичного інституту, де набрався практичного досвіду, асистуючи професорам при операціях. З травня 1940 р. пішов працювати санітаром в Першу міську лікарню м. Одеси, а у жовтні 1940 р. Одеський відділ здоров'я направив О. Зеленюка у Станіславську область, де він почав працювати шкільним лікарем, згодом лікарем у містах Перегінськ та Калуш.

У Калуші, відбулося знайомство О. Зеленюка з українським підпіллям, коли його запросили до хворого у с. Мостище. Саме тоді йому запропонували медичну опіку повстанців і доставили у ліс поблизу с. Росточки, у повстанський госпіталь «Амікуса». Пробувши там два тижні О. Зеленюк, був переведений у повстанську сотню «Літуна», а згодом у жовтні 1944 р. у повстанський госпіталь с. Камінь Перегінського району. Часто йому доводилося виходити до ранених та хворих у села Берлоги, Петранку, Топольськ Перегінського району. Проте загалом, зі слідчої справи, як і самих спогадів, стає зрозумілим, що участь в українському підпіллі для О. Зеленюка було радше випадковістю, а ніж свідомим кроком. У цьому контексті цікавим було і обрання йому псевда «Пастер». Зі слідчої справи довідуємося, що у вересні 1944 р., у повстанському госпіталі біля с. Розточки, один з повстанців назвав О. Зеленюка по кличці «Пастер» (очевидно ім'ям відомого французького хіміка і мікробіолога Луї Пастера) і з того часу, як він сам стверджував, повстанці несподівано для нього самого називали його «Пастер», а він сам підписувався цією кличкою на писаних медичних рецептах і інших повстанських документах.

Перебування О. Зеленюка у повстанському госпіталі було не тривале. Вже у жовтні 1944 р. він заявив керівнику боївки «Літуну», що хворий і не може бути при сотні. Тому його відвели у с. Камінь до станичного керівника ОУН «Крука», який передав О. Зеленюка під опіку і охорону до місцевого жителя Петра Лалака, на псевдо «Чорний». З того часу він знаходився у с. Камінь, а повстанці «Чорний» і «Проклятий» завжди знаходилися при ньому, якщо він виходив куди-небудь до хворих.

На допитах О. Зеленюк визнав, що перебуваючи у с. Камінь зорганізував там медичний пункт у домі місцевого господаря Миколи Василюшина, де проводив хірургічні операції ранених повстанців. Повстанський шпиталік як він пригадував був облаштований у світлій господарській хаті. Передопераційна й операційна кімнати вибілені, підлоги помальовані олійними фарбами. Кімнати з широкими вікнами, добре освітлені денним

світлом. Власне обійстя місцевого господаря М. Василичина часто було місцем зустрічі повстанського медичного персоналу, огляду хворих, передачі медикаментів. Про такі зустрічі О. Зеленюк згадував: літом 1945 р. з медичною сестрою УПА «Степанівною», яка з іншими дівчатами (біля 6 осіб) робили із бинтів і вати індивідуальні пакети, а також восени 1946 р. отримував від Українського Червоного Хреста хірургічні інструменти, зокрема анатомічний пинцет, шлунковий зонд і скальпель.

Життя О. Зеленюка в УПА – це складні будні, у яких він не тільки часто рятував життя повстанців, а сам боровся у різний спосіб за виживання ховаючись на горищах, в оборогах з сіном від енкаведистів, перед фронтовиками вдавав вчителя-біженця. Умови в яких доводилося «Пастеру» надавати медичну допомогу, або навіть оперувати, подиву гідні сучаснику. Багато про такі випадки він зізнається під час допиту, а пізніше описує у своїх спогадах. О. Зеленюк пригадував коли у лютому 1945 р. станичний ОУН села Камінь інформував його, що в домі М. Василичина знаходиться хворий повстанець. Раненим в праву руку виявився учасник боївки на псевдо «Гарковенко». Оглянувши раненого і встановивши, що він заражений гангреною О. Зеленюк запитав, чи згідний він на операцію, результат якої в такому стані міг бути летальним. Зі слів самого О. Зеленюка, тільки на наступний день йому повідомили що «Гарковенко» згідний на операцію. Переконавшись в цьому від нього самого, О. Зеленюк вказав на ампутацію руки до плечового суглоба [4, Арк. 104]. У проведенні операції йому допомагала медсестра на псевдо «Невідома».

Цікаво, що ця операція наскільки залягла у пам'яті О. Зеленюка, що він згадує про неї і у своїх спогадах нотуючи: « Від часу поранення минуло вже два тижні. Рука нижче рани почорніла, і незабаром ішемічна гангрена перейшла в газову... Дівчата готують все необхідне до операції. Найперше виварюють лляне полотно на операційне поле. Не можу знайти пилки для перетину плечевої кістки... У мене виникає ідея. В селі є кузня, там повинна бути пилка для заліза, а якщо вона ріже залізо, то і кістку перепиляє. Приносять з кузні пилку, всю вкриту іржею та мазутом. Дівчата труть її піском, промивають бензином, якое не скоро, але дуже добре почистили. Дуже довго варять її... Операцію проводжу під ефірним наркозом, пилкою легко перерізую плечову кістку. Ампутація третини плеча лівої руки. Стрілець видужав і через місяць пішов додому до Брошнева. Він і дотепер там мешкає. Я добре пам'ятаю операцію через ту пилку, і повертаючись спогадами до неї впевнений, що не мої знання хірурга, а воля Божа стримала хлопця при житті» [3].

Серед подібних випадків на допиті він пригадував, як літом 1945 р. станичний «Крук» привів до нього двох невідомих, які заявили, що в с. Берлоги Перегінського району знаходиться два ранених повстанці, яким

необхідна медична допомога. «Оглянувши раненого «Сокола» я побачив, що окрім поранення в живіт у нього загноїння ніг від обмороження. Тому довелося ампутувати пальці однієї ноги, які були сильно пошкоджені загноїнням. У другого повстанця, встановив закритий перелом кисті голені, наклав на рану дерев'яну шину і забинтував. При цьому біля цих ранених повстанців знаходився бувший в 1940–1941 рр. завідувач сільським клубом с. Берлоги, який доглядав за раненими і надавав їм допомогу» [4, Арк. 111].

Серед тих кого доводилося лікувати «Пастеру», він пригадував раненого у ногу «Партизана» – чотовий із сотні «Журавля», якому влітку 1945 р. у повстанському шпиталіку с. Камінь ампутував ногу, а восени 1945 р. провів хірургічну операцію з видалення перебитої кісті ключиці повстанцю на псевдо «Зяць» [4, Арк. 51-52].

У побутовому забезпеченні «Пастера», часто сприяла провідниця ОУН «Калина», яка передавала йому шапку, піджак, сорочку та інші речі. Продукти харчування постачали його охоронці «Чорний» і «Проклятий». Адже за час коли «Пастер» був у підпіллі ніякого зв'язку з родичами не мав. З допитів О. Зеленюка частково довідуємося про локації його конспірацій, де він зізнався, що до жовтня 1946 р. скривався у спеціальних домашніх бункерах у стодолі під сіном у «Чорного», у господаря М. Василюшина, у «Притули» в коридорі за стіною, а з жовтня 1946 р. у бункері в господаря А. Камінського [4, Арк.126].

Під час допиту О. Зеленюку було пред'явлено багато медичних рецептів, які були виписані ним на багато повстанських псевдо, що викликали особливу зацікавленість слідчих. Проте його відповідь була однозначною – не знаю. Обуренню слідчих не було меж. Як не знаєте, якщо виписували рецепт? О. Зеленюку приходилося пояснювати що на деяких рецептах не вказано, хто хворий, тобто кому необхідно лікарство з тією метою, щоб хворий міг придбати ці лікарства в аптеці. Окрім того, деякі лікарства він виписував в двох екземплярах, на одному з яких вказував псевдо хворого, на другому псевдо не вказував. Це робилося, як він сам стверджував, для того, щоб по рецепту, де не вказувалося псевдо можна було придбати лікарство в аптеках, а по рецепту де було вказане псевдо, можна було придбати лікарство в аптеках ОУН-нівського підпілля. На допиті 25 червня 1947 р. «Пастеру» було пред'явлено писані ним рецепти на лікарства для повстанців «Шершеня», «Олелька», «Козака», «Богдана», «Литуна», «Чорноморця», «Орла», «Марусі», «Улана» [4, Арк.129].

Звичайно, що прислужників радянської системи чи не найбільше цікавили спільники з підпілля, а тому вони часто повторювали запитання з метою все ж почути бажану відповідь. Проте ніякого прізвища під час допиту «Пастер» не видав.

У процесі вивчення слідчої справи стає зрозумілим, що серед медичних

спільників О. Зеленюка були не тільки українці краю, а і представники інших регіонів України і національностей. Зокрема єврей «Амікус», який завідував повстанським госпіталем поблизу с. Розточки, лікар-грузин на псевдо «Новокаїн», який теж працював у цьому ж госпіталі і неодноразово як санітар допомагав «Пастеру» під час проведення хірургічних операцій, а також повстанський лікар «Полтавець», який був уродженцем Полтавської області [4, Арк.33]. Частими були питання «Пастеру»: «Хто постачав госпіталь продовольством і медикаментами?». На що він завжди впевнено відповідав не знаю, оскільки цим ніколи не цікавився.

У лютому 1947 р. повстанське підпілля О. Зеленюка припинилося, оскільки він був арештований. Відповідаючи на питання: «Де і при яких обставинах був затриманий», О. Зеленюк стверджував: «Я був затриманий 13 лютого 1947 р. в хаті А. Камінського у с. Камінь Перегінського району. При затриманні у мене вилучили пістолет і до нього два патрони. При обшуку будинку господаря знайшли бункер в stodолі в сіні, де я скривався з жовтня 1946 р. і до лютого 1947 р.». На допиті самого господаря А. Камінського на обійсті якого був затриманий «Пастер», він зізнався, що це сам О. Зеленюк запропонував йому вирити в stodолі бункер, де він сам мав скриватися з повстанцями [4, Арк.140].

У процесі слідства 22 травня 1947 р. О. Зеленюку було організовано допит і очну зустріч з батьком, з яким він не бачився 7 років, медсестрою Ольгою Грозберг з с. Рошнів на Тисменщині на псевдо «Дар'я» [4, Арк. 141], а 21 липня 1947 р. з священником с. Мостище – о. Ігнатієм Гункевичем [4, Арк. 156-157]. Допитували і брата О. Зеленюка – Павла, однак допит здійснювали у Крижополі. Брат Павло був на фронті, мав три поранення і був демобілізований по інвалідності. Однак під час допиту, називаючи усіх членів сім'ї по порядку, ніби забуває про Олексія і тільки згодом згадує про нього, наголошуючи, що «з 1939 р. і до сьогодні з ним не зустрічався і не знає де він знаходиться» [4, Арк. 146].

Енкаведист, який затримував Зеленюка даючи свідчення пригадував під час допиту: «Коли Зеленюка доставляли в Рожнятівський МДБ він всю дорогу просив, щоб його розстріляли, але ми його запевняли, що не розстріляємо і здамо його в МДБ» [4, Арк. 180].

О. Зеленюк був засуджений польовим трибуналом в Станиславові на десятирічне ув'язнення, яке відбув у концтаборі «Мінлага», Інта, вийшовши на волю у 1956 р. У 1964 р. О. Зеленюку вдалося поновитися на перший рік навчання у Львівському державному медичному інституті та в 1971 р. здобути диплом лікаря з відзнакою і влаштуватися працювати лікарем на Львівщині. Помер лікар, повстанський хірург, щирий патріот своєї держави О. Зеленюк 27 листопада 2004 р.

Висновки

Підсумовуючи свою коротку студію з історії звитяжної національно-визвольної боротьби українських повстанців, проти нацистських і радянських окупантів, можемо стверджувати, що постать повстанського хірурга на псевдо «Пастер» в умовах сьогоднішньої російсько-української війни є добрим прикладом служіння своїй нації. На основі слідчої справи, яка зберігається в архіві СБУ Івано-Франківської області ми вперше намагалися привідкрити раніше невідомі, або спростувати перекручені і спотворені сторінки з життя і періоду повстанської боротьби лікаря О. Зеленюка. Його життя це драма нескореного українця, який народився на Вінниччій, вчився і розпочав свою лікарську практику на Одещині, боротьбу з окупаційними режимами в лавах УПА у білому халаті вів на Станіславщині (нині Івано-Франківщина), а після тяжких поневірянь у засланні продовжив свою лікарську діяльність на Львівщині.

Література

1. Літопис УПА. Т. 23. Медична опіка в УПА / Ред. Модест Ріпецький. Торонто: Літопис УПА, 1995. 326 – 328
2. Реабілітовні історією. Івано-Франківська область: Т.5. – Т.3.: Долинський, Калуський і Рожнятівський райони / Упорядник Л. Варзарук. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2002. 596 с.
3. Зеленюк О. З пережитого... Спогади / Львівський національний університет імені Івана Франка, Інститут літературознавчих студій, Наукова бібліотека. – Львів, 2003. – 124 с: іл.
4. Галузевий державний архів Служби Безпеки України в Івано-Франківській області. Фонд 5. Спр. 10267П, (Слідча справа Зеленюка Олексія Миколайовича). – 233 арк.

Стаття надійшла до редакційної колегії 30.11.2022 р.

LIFE DRAMAS OF AN INSURGENT SURGEON «PASTEUR» (BASED ON THE MATERIALS OF THE COURT CASE OF THE BRANCH ARCHIVE OF THE SSU): TO THE 80TH ANNIVERSARY OF THE FOUNDATION OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY.

I.D. Lyubchyk

*Ivano-Frankivsk National Medical University
76018, Ivano-Frankivsk, 2 Halytska Street;
tel. 0973274299, e-mail: lubczyk-79@ukr.net*

Considering this year's challenges of the war and the anniversary date - the 80th anniversary of the foundation of the Ukrainian Insurgent Army, we want to draw attention to the forgotten insurgent figures, whose activities were focused not so much on the military struggle, but on the struggle for human life. The article's purpose is to reveal the pages of life in the insurgent underground at that time, not yet a certified surgeon, «Pasteur». For the first time, we will try to do this through the court case of Oleksiy Mykolayovych Zelenyuk, from the branch archive of the SSU in the Ivano-Frankivsk region. His life is the drama of an unconquered Ukrainian who was born in Vinnytsia, studied and began his medical practice in Odesa, led the insurgent struggle against the occupation regimes in a white coat in Stanislav region (now Ivano-Frankivsk region), and after severe wanderings in exile, continued his medical practice in Lviv Region.

Key words: *Ukrainian insurgent army, «Pasteur», Oleksiy Zelenyuk, surgeon, insurgent hospital, Red Cross, Prykarpattia.*